

## IDEOVÝ ODKAZ BYZANTSKEJ MISIE NA VEĽKEJ MORAVE

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

BODNÁR, J.: The Legacy of Ideas of Byzantine Mission in Great Moravia.

Filozofia 41, 1986, No. 5, p. 493—525

In the paper written documents from the period of the activity of Byzantine Mission in the territory of our ancestors are analyzed. The author evaluates them as an important legacy of ideas with remarkable philosophical context. He pays attention to the document The Life of Constantine where a philosophical conception of the language as a sign of identification of independence of the national community is outlined. The nation needs, according to Constantine, a new literary language to be able to develop its own national culture, to be able to confirm its independence, the right for existence and equality with other nations.

V súčasnosti existuje bohatá odborná literatúra venovaná objasňovaniu rôznych stránok existencie prvého západoslovanského štátu — Veľkej Moravy. Koncentrovaný výskum historikov, etnografov, lingvistov a najmä rozsiahle práce archeológov a ich objavné výsledky nám dnes umožňujú dotvárať si ďaleko objektívnejšie predstavy o hospodárskych, sociálnych, politických a kultúrnych pomeroch na území Veľkej Moravy, o živote našich predkov. Do pozadia, resp. na pravú mieru, sa dostávajú romantizujúce, idealizujúce legendy, tak pôsobivé a funkčné v období počiatkov formovania národného povedomia, v období zápasov za národnú a sociálnu slobodu nášho národa i pesimistické (tiež funkčné) negativisticky ladené „interpretácie“ starých písomných prameňov, popierajúce buď samotnú existenciu veľkomoravského štátneho útvaru na našom území, alebo vývinovú kontinuitu ako základ etnogenézy slovenského národa.

V širokom spektre bádania, v množstve pozoruhodných výkladov, úvah i dohadov o pomeroch na Veľkej Morave, o živote pradávnej slovanskej, či slovienskej society však zatiaľ absentujú serióznejšie úvahy o charakte, úrovni svetonázorových predstáv, o ideových aspektoch duchovného sveta obyvateľstva tejto society. Je tomu tak azda preto, že historický materiál, aj keď obohatený o najnovšie výskumy, zatiaľ neumožňuje prístup k serióznejšej rekonštrukcii myšlienkových predstáv formujúcich svetonázorovú orientáciu našich veľkomoravských predkov? Alebo chýba vhodný metodický prístup k tomuto materiálu, ktorý by takúto rekonštrukciu umožňoval?

Čo má vlastne dnes historik filozofie k dispozícii na tomto úseku

bádania? Existuje okolo tristo písomných prameňov k dejinám Veľkej Moravy. Sú to letopisy, kroniky, listiny, koršpondencia, právne kódexy, biografie a hagiografie (legendy), geograficko-etnografické diela, traktáty, komitie, kalendária, oficiá a i. (1, s. 187). Zároveň existuje aj rozsiahla literatúra, zaoberajúca sa výskumom týchto historických prameňov. Vďaka systematickému archeologickému výskumu boli získané nové poznatky, ktoré buď dopĺňovali písomné pramene, alebo odhaľovali úplne nové súvislosti a fakty zásadného významu pre hlbšiu analýzu pomerov na Veľkej Morave. Žiaľ, neexistuje (a nemožno ani predpokladať, že by existoval) nejaký filozofický prameň, napriek nesporným kontaktom staroslovienov s rímskou alebo byzantskou ríšou a krátkemu, ale kultúrne plodnému obdobiu pôsobenia byzantskej misie.

Filozofický podtext zásadného významu však majú tri zachované písomné pamiatky: *Život Konštantína*, *Život Metoda* a *Súdny zákon pre laikov*. Prvé dielo sa zachovalo v ruskej a juhoslovanskej srbskej redakcii vo vyše 30 rukopisoch, z ktorých najstaršie pochádzajú z 15. stor., teda s vyše poltisíc ročia neskôr ako prekladaný pôvodný text. Jeho autorom je pravdepodobne brat Metod a jeho slovianski žiaci. Druhá panonsko-moravská legenda — *Život Metoda* sa zachoval v 8. rukopisoch, z ktorých najstarším je *Sborník Uspenského kláštora v Moskve* z 12.—13. stor. Všetky duchovné rukopisné texty *Života Metoda* majú ruský pôvod. Autorom práce je podľa literárnych údajov Metodov súčasník Kliment, biskup Velický a zakladateľ ochridskej školy (2, s. 233). *Súdny zákon pre laikov* (Zákon sudnyj ljudem) vznikol pravdepodobne v staroslovienskom znení v období priprav byzantskej misie na Veľkú Moravu; tu bol ešte podľa rímskych a franských predlôh cirkevného zákona doplnený (2, s. 246). Súdny zákonník dopĺňa podobný filozoficko-právny spis *Napomenutia vladárov*, ktorého autorom bol asi Metod.

Naši solúnski bratia nám nezachovali žiadnu písomnú pamiatku výlučne filozofického charakteru, hoci prichádzali z prostredia, ktoré priamo nadväzovalo na antickú i ranokrástanskú filozofickú tradíciu a hoci možno predpokladať, že najmä Konštantín, filozoficky všestranne vzdelaný, a preto aj prezývaný „Filozof“, sa pred odchodom na Veľkú Moravu profesionálne venoval filozofickej činnosti. Cieľom ich misie bola predovšetkým kristianizácia a to v oblasti, kde najmä v širokých vrstvách obyvateľstva ešte silne pôsobil pohanský kult a primitívne mytológie. Aby tento cieľ dosiahli, museli voľiť prostriedky, príťažlivé pre tieto vrstvy. A tak krátka doba ich pôsobenia na Veľkej Morave je vyplnená úmornou prácou na prekladoch, tvorbe staroslovienskeho spisovného jazyka, písma, teda na tvorbe toho, čo bolo nevyhnutné pre úspech ich misie. Podobné poslanie malo plniť aj predpokladané veľkomoravské učilište, vedené v rokoch 873—885 Metodom, násilne likvidované v dôsledku intríg latinského biskupa v Nitre Wichinga.

Hlavný význam byzantskej misie teda spočíva v oblasti kultúrnej.

Práve zásluhou Konštantína a Metoda sa Morava stala kolískou slovan-skej knižnej vzdelanosti, ktorá sa neskôr rozšírila do Bulharska, Ma-kedónie, Chorvátska, Čiech a na Rus. Vysoká je najmä hodnota ich prekladateľského diela. „Preklady, ktoré vznikli v prostredí cyrilometo-dejskej misie, sú pozoruhodne vysokej úrovne. Sú založené na dokonalej znalosti tak reči, prekladaných textov, t. j. gréčtiny, tak i slovanského jazyka, do ktorého boli prekladané. Vyznačujú sa presnosťou a zároveň značnou slobodou výrazu. Ich charakteristickým rysom nebola snaha o úzkostlivé preklady jednotlivých slov, ale o verné vystihnutie zmyslu prekladaného textu a jasnú zrozumiteľnosť prekladu... Vznikla celá veľkomoravská literárna škola, ktorej spoločným rysom bolo vysoké jazykové majstrovstvo, skvelá prekladateľská technika, schopnosť samo-statného spracovania prevzatých literárnych predlôh a vlastný tvorivý prístup“ (1, s. 230—231).

Hlboký filozofický podtext má aj Konštantínova idea dať národnému jazyku vlastné písmo, pre ktoré, ako je známe, zostavil zvláštnu abe-cedu — hlaholiku. „Toto písmo, skvele vystihujúce všetky fonetické zvláštnosti slovanského jazyka, stále vzbudzuje obdiv lingvistov a filo-lógov nielen svojou fonetickou dokonalosťou, ale i svojím grafickým vyjadrením“ (1, s. 228). Jadrom tejto idey je myšlienka, podľa ktorej podstatu vlastnej kultúry možno najlepšie vyjadriť vlastným jazykom, vlastným písmom. Načrtnutá je v 14. kapitole spisu *Život Konstantína*, v liste Michala III. kniežaťu Rastislavovi slovami, že sa mu dostáva kníh v jazyku jeho národa, aby i Slovania „boli pripočítaní k veľkým národom, ktoré oslavujú boha svojím jazykom“ (1, s. 228).

Vráťme sa ešte k trom spomínaným historickým prameňom, nespor-ne vrcholným plodom staroslovanskej duchovnej tvorby. Sú jediným autentickým zdrojom, z ktorého môžeme čerpať aj pre rekonštrukciu myšlienkového obzoru, predstáv, hodnôt a cieľov formujúcich svetoná-zor našich slovienskych predkov.

Život Konštantínov je v podstate teologické dielo zaradené do živo-topisnej legendy oslavného charakteru. Je zostavené podľa osvedčených tradícií byzantskej hagiografie a možno ho radiť k najdokonalejším li-terárnym pamiatkam tohto literárneho žánru. Jeho základ tvoria štyri Konštantínove dišputy — filozofické polemiky. Prvú Konštantín absol-voval s bývalým patriarchom Jannesom Gramatikom (830—834), hlav-ným predstaviteľom tzv. ikonoklasického hnutia zameraného proti uctie-vaniu svätých obrazov. Jadrom ďalších dvoch nábožensko-filozofických polemík, ktoré vykonal proti mohamedánom a židom, je oprávnenosť viery v existenciu trojjediného boha. Pre nás má najväčší význam štvrtá dišputa, konaná s predstaviteľmi rímskeho kléru, ktorá sa uskutočnila v Benátkach (r. 867) na ceste Konštantína do Ríma. Je pôsobivou obha-jobou oprávnenia používať sloviensky jazyk v liturgii. Rím totiž povoľo-val liturgiu iba v troch jazykoch — latinskom, gréckom a hebrejskom.

Opis tejto udalosti zachycuje 16. kapitola *Života Konštantína*. Bis-

kupom, kňazom a mníchom, ktorí sa v Benátkach zišli a „ako vrany na sokola pozdvihli trojrečový blud“, osočiac sa na neho výčitkou „prečo si utvoril teraz Slovienom písmeň a učíš ich, ktoré nikto iný predtým nevynašiel, ani apoštoli, ani rímsky pápež, ani Gregor Bohoslovec, ani Hieroným ani Augustín“. Konštantín odpovedá: „Či neprichádza dážď od Boha na všetkých rovnako? Či slnko nesvieti tak isto na všetkých? Či nedýchame na vzduchu rovnako všetci? To ako vy sa nehanbíte len tri jazyky spomívať a nariadiť, aby ostatné národy a kmene boli slepé a hluché“? Ďalej dokazuje, že nemá zmysel hovoriť k ľuďom jazykom, ktorého slová sú mu nezrozumiteľné: „Tak aj vy, ak jazykom nevydávate zrozumiteľné slová, kto bude vedieť, čo hovoríte? Do vetra budete hovoriť. Veď je toľko rozličných rečí na svete a ani jedna z nich nie je bez hlasu. Ak nepoznám silu (a význam) hlasu, budem cudzincom tomu, čo hovorí a ten čo hovorí, bude mne cudzincom“ (2, s. 227—228).

K analýze filozoficko-sémantických aspektov tejto argumentácie sa ešte vrátime, už teraz však upozorňujeme na spojitosť s mimoriadne závažnou ideou, ktorú sa Konštantín snažil presadzovať v súvislosti s jeho misiou medzi veľkomoravskými Slovienmi — že totiž, aby určité spoločenstvo, národ, si mohol zachovať svoju svojbytnosť, musí mať vlastnú kultúru, vlastnú reč a písmo, teda to, prostredníctvom čoho túto kultúru tvorí. Z filozofického hľadiska je pozoruhodné aj Konštantínovo uvažovanie o vnútornej väzbe a vzájomnej podmienenosti jazyka, ducha a rozumu. Nachádzame ho v nasledujúcej podobe „a preto, kto hovorí (cudzím) jazykom, nech sa modlí, aby to vedel aj vysvetliť. Lebo keby som sa modlil (cudzím) jazykom, modlí sa môj duch, ale môj rozum je bez úžitku“ (2, s. 228). Je to nesporne zaujímavá a podnetná téma aj pre súčasnú filozofiu jazyka. Zároveň je dokladom toho, akú výraznú pozíciu mal antický racionalizmus v narastajúcom vplyve mysticismu v kresťanskej náboženskej filozofii.

V Živote sú zahrnuté aj niektoré významné údaje o samotnom Konštantínovi, o jeho mimoriadnom nadaní, učiteľoch, úcte, akej sa tešil na cisárskom dvore, o jeho všestrannom vzdelaní: „I naučil sa Homéra i geometriu a u Leva a Fobia (pravdepodobne profesorov na Akadémii v Carihrade) dialektiku a všetky filozofické náuky, okrem toho ešte rétoriku a aritmetiku, astronómiu a muziku a všetky ostatné grécke umenia“ (2, s. 208). Celkove možno usudzovať, že popri Fobiovi patrili k najvýznamnejším učencom a filozofom v kultúrnej zóne Byzancie.

Konštantínov brat *Metód* (pôvodné meno Michal) bol tiež pôvodom Grék zo Solune a o 10—12 rokov starší. Mal právnické vzdelanie a bol správcom oblasti s početným slovanským obyvateľstvom. Počas veľkomoravskej misie zabezpečoval najmä organizačné záležitosti. V Ríme, kam odišiel s bratom (r. 867), bol vysvätený za kňaza a biskupa. Pápež Ján VIII. ho vyslobodil z väzenia, kam ho uvrhli bavorskí biskupi a vymenoval za arcibiskupa pre Veľkú Moravu. Veľkomoravské kňazské učilište viedol od r. 873 až do svojej smrti r. 885.

Potvrdenie Metodovho arcibiskupstva, schválenie (aj keď s obmedzením) používania domáceho jazyka a písma v liturgii, ale najmä založenie slovienskeho učilišťa — to všetko sú kulminačné body dlhoročného úsilia o samostatnú orientáciu nielen v politických, mocenských, ale predovšetkým v kultúrnych zreteľoch. Boli vytvorené základné podmienky pre svojbytný duchovný vývin, pre začlenenie sa do kultúrnej zóny európskeho kontinentu.

Avšak zahranično-politická orientácia na Rím, ktorú začal presadzovať Svätopluk (v snahe paralyzovať hegemonistické ambície západorímskej ríše) sa veľmi negatívne prejavili práve v tejto oblasti: uvoľnili ruky latinskému duchovenstvu vedenému nitrianskym biskupom Wichingom proti arcibiskupovi Gorazdovi, oficiálnom nástupcovi Metoda v moravskej crikvi. „Tento obrat znamenal prerušenie knižnej vzdelanosti na Morave, založenej na domácom jazyku a písme, lebo Metodovi učenici boli Wichingom bez vedomia neprítomného Svätopluka vyhnaní r. 886 z Moravy. Odišli väčšinou do Bulharska a Makedónie, do Chorvátska, Čiech a Byzancie“ (1, s. 195). To bol koniec možnosti rozvoja vlastnej kultúry, vzdelanosti, uplatňovania vlastnej slovienskej duchovnej tvorby, začiatok postupného zapájania sa do latinského kultúrneho prostredia.

Vlastný spis *Život Metoda* nemá skoro žiadnu teoretickú, tým menej filozofickú hodnotu, avšak ako prameň, má pre naše najstaršie dejiny prvoradý význam. Keďže vznikol v dobe ostrých zápasov o udržanie slovenskej liturgie, je v podstate apologetikou Metodovej činnosti v tomto smere.

Významnou časťou literárneho diela byzantskej misie boli právne spisy — *Súdny zákon pre laikov*, zostavený podľa byzantského zákonníka a vo forme kázne napísaný spis *Napomenutie vladárom*, nadväzujúci na *Súdny zákon*. Z filozoficko-právneho hľadiska sú evidentným prejavom úsilia presadiť morálno-právne princípy kresťanskej ideológie, uzákonené nielen v rímskej, ale aj v byzantskej zóne kresťanstva v spoločenstve, v ktorom majú ešte značný vplyv pohanske zvyky a morálne predstavy. Na jednej strane usilujú zmierniť drastické tresty mučenia a zmrzačovania, na druhej strane ostro mieria proti prejavom „pohanskej“ morálky ako: cudzoložstvo, mnohoženstvo, nevera a pod. rozšírených na Veľkej Morave najmä vo vyšších kruhoch spoločnosti. „Preto je povinný každý knieža... všetkým na každý deň prikazovať, aby nekrivdili nikomu zo slabších, aby ani pohanský nejaký obyčaj nekonali, ani pohanskú prísahu, alebo aby v inom niečom nezblúdili“ (2, s. 256). Možno predpokladať, že napätie, ktoré sa v dôsledku týchto opatrení začalo vytvárať medzi Metodom, slovienskymi klerikmi na jednej strane a príslušníkmi veľkomoravskej šľachty na druhej strane prispelo svojím dielom k vyhnaniu Gorazda a jeho žiakov z krajiny.

Všetko, o čom sme písali a v čom sme hľadali určitý filozofický kontext, momenty filozofického uvažovania, zďaleka nestačí k vytvoreniu



čo i len približného obrazu o svetonázore, ideológii a vôbec o myšlienkovom svete starých Slovanov. Ak sa predsa len o to chceme pokúsiť, musíme voliť metodický postup dedukcie, aký koniec-koncov používajú všetky vedné disciplíny, skúmajúce tie-ktoré stránky a prejavy života veľkomoravskej spoločnosti. Výhodou tohto postupu je, že môže používať analógie z iných oblastí európskeho kontinentu, že nedostatok faktového materiálu, či jeho rozpornosť môže „podložiť“ poznatkami z oblasti bohatších na historické pramene, a pritom priamo alebo nepriamo súvisiace s vývojom v našej oblasti, alebo závermi, ktoré sú výsledkom smelej kombinácie napr. písomných prameňov z archeologických, lingvistických či etnografických výskumov. Výsledkom takejto dedukcie je napr. hypotéza o možnej kontinuite Samovho kmeňového zväzu s Veľkou Moravou, predpoklad o veľkej majetkovej a sociálnej diferenciácii veľkomoravskej spoločnosti, o rozsahu kristianizácie v prvej alebo druhej polovici 9. stor. o slovansko-avarských, slovansko-slavomaďarských vzťahoch, o protofeudálnom, či rano-feudálnom charaktere hospodársko-spoločenských pomerov vo Veľkomoravskej ríši? atď., atď.

Predpoklad úrovne duchovného života veľkomoravskej spoločnosti, na základe ktorého by bolo možné posunúť aj historicko-filozofické bádanie do tohto obdobia, predpoklad určitej kontinuity aj v ideovej, myšlienkovej sfére s týmto obdobím chceme oprieť o dedukcie, založené na najnovších výsledkoch rozsiahleho bádania. Pre náš zámer majú najväčší význam nasledujúce závery:

1. Veľkomoravské spoločenstvo Slovienov v 9. stor. sa formovalo postupne od konca 5. stor. na území, ktorého jadrom je oblasť nášho štátu. „Veľká Morava sa na európskej politickej scéne neobjavila v 9. stor. naraz, ale bola výsledkom dlhšieho hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho vývoja v slovanskom prostredí na sever od stredného Dunaja. Korene tohto západoslovanského štátu siahajú až do 6. storočia, keď v jeho centrálnej oblasti, v Starej Morave a na Nitriansku zakladajú svoje sídla najstarší Slovanina“ (1, s. 11).

2. Geografická poloha prvého slovanského štátneho útvaru, ktorý sa postupne formoval z kmeňových zväzov, umožňovala rozvíjať hospodárske, politické a kultúrne kontakty s vyspelejšími oblasťami Európy a zapájať sa do celkového vývojového trendu stredovekej civilizácie. „Kontinuita obchodných a kultúrnych stykov, ktorá existovala medzi územím našej vlasti a materskými krajinami antickej kultúry nepretržite až po vznik veľkomoravského štátu, jasne predznačuje aj korene jej vysokej kultúry a umenia“ (1, s. 99).

3. Aj keď vo formujúcej sa veľkomoravskej spoločnosti sa až do jej zániku uplatňovali rodovo-patriarchálne, ba i otrocké výrobné prvky [viď 3, s. 259—334], vo vrcholnom štádiu svojho vývoja Veľká Morava už v značnej miere predstavovala nielen v ekonomických, ale aj v sociálnych zreteľoch ranofeudálny štátny útvar s diferencovanou sociálnou štruktúrou. „Archeologické pramene ukazujú predovšetkým na veľkú

majetkovú a sociálnu diferenciaciu veľkomoravskej spoločnosti, na hlboké rozdiely v úrovni života, majetku i hmotnej kultúry medzi obyvateľmi dvorského prostredia na opevnených sídliskách a medzi širokými vrstvami vidieckeho ľudu“ (1, s. 57).

4. Z hľadiska nových poznatkov je dnes už definitívne prekonané datovanie počiatkov kritianizácie územia Veľkej Moravy do obdobia príchodu a pôsobenia byzantskej misie. Dokladá to aj list kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III., v ktorom ho žiada o kresťanskú misiu slovami: „Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili“ (2, s. 224). Nové výskumy posunuli počiatky kristianizácie vyše polstoročia dozadu. „Dnes je už takmer dokázané, že počiatky kristianizácie Veľkej Moravy súviseli s misiou bavorského episkopátu, ktorá sa uskutočnila na priamy rozkaz Karola Veľkého po vyvrátení avarskej ríše jeho vojskami roku 796... Výsledky historického, archeologického a filologického bádania tak zhodne dokázali, že v polovici 9. stor. bola Veľká Morava už zemou v podstate kresťanskou“ (1, s. 215, 217).

5. Podobne z hľadiska nových poznatkov neobstoja ani teórie o rýchlej asimilácii Slovanov staromaďarským etnikom na Slovensku, o jednorázovom podmanení, dokonca úplnej likvidácii našich predkov na našom území. V skutočnosti „Niektoré veľkomoravské centrá ako Nitra, Bratislava a Olomouc sa bez prerušenia vývoja začlenili do toku života stredovekých miest a mali naďalej dôležité poslanie v politickom i náboženskom dianí uhorského a českého štátu“ (1, s. 71). Najmä novšie archeologické výskumy potvrdzujú koncepciu kontinuity veľkomoravských prvkov v ranouhorskom období, kontinuitu istých veľkomoravských ekonomických a spoločenských štruktúr, zreteľnú slovanskú sídliskovú kontinuitu v 9.—11. stor. na území Slovenska a pod. „Kontinuita slovanského osídlenia a z toho vychádzajúce objektívne právo používať etnické označenie ‚Slováci‘ vo včasnom stredoveku je všeobecne uznávaným faktom“ (1, s. 147). Je pochopiteľné, že bez preukázania tejto kontinuity by predpoklad ideovej kontinuity, kontinuity myšlienkového dedičstva nemal žiadne opodstatnenie.

Uvedené konštatácie, opierajúce sa o najnovšie výskumy veľkomoravského obdobia našich dejín majú zásadný význam pre historicko-filozofické bádanie. Umožňujú dedukcie, na základe ktorých možno pristúpiť k osvetleniu svetonázorových, ideových a filozofických aspektov duchovnej kultúry veľkomoravského spoločenstva. Postupovať budeme tak, že najprv načrtujeme celkový obraz duchovného života staroslovenskej spoločnosti v období Veľkej Moravy, potom pristúpime k rozboru filozofických stránok základných písomných prameňov viažúcich sa na toto obdobie.

a) Všetko nasvedčuje tomu, že na území Veľkej Moravy v priebehu

9. stor. postupoval proces systematickej kristianizácie v jednote s procesom rozširovania a upevňovania hospodárskych, politických a kultúrnych kontaktov s oblasťami s vybudovanou kresťanskou tradíciou a s pokročilým štádiom feudalizácie hospodárskej a sociálnej štruktúry spoločnosti. Symbióza kresťanskej ideológie s feudálnou základňou a nadstavbou tvorí základnú bázu rozvoja stredovekej civilizácie, hlavný stimul jej rozvoja. Preto zapájanie sa Veľkej Moravy do tohto procesu bolo jedinou alternatívou možnej stabilizácie hospodárskeho a sociálneho progresu, rozvoja materiálnej a duchovnej kultúry veľkomoravského štátu.

Na území Veľkej Moravy prebiehala v období formovania a upevňovania štátneho útvaru zložitá, zčasti násilná, vcelku však prirodzená prestavba svetonázorovej orientácie. Bola prirodzená tou mierou, ako sa zvyšovala celková materiálna a kultúrna úroveň obyvateľstva, t. j. akou sa prvky primitívnych náboženských predstáv, mytológií, prežívali a strácali na účinnosti. Je pochopiteľné, že táto prestavba najviac zasiahla vyššie vrstvy spoločnosti.

Šíriť kresťanstvo na Veľkej Morave pomáhali jednak formujúce sa feudálne vzťahy, ktoré postupne vytlačali rodovo-patriarchálne väzby a jednak postupujúce zmeny vo vedomí ľudí, ktoré tieto vzťahy navodzovali. Kresťanstvo, napriek jeho nábožensko-idealistickej podstate predstavovalo kvalitatívne vyššiu formu a úroveň svetonázorových predstáv a postojov, aké ponúkali pohanské mytológie a náboženské predstavy. Vyrastalo a formovalo sa na pôde grécko-rímskej civilizácie a integrovalo, aj keď v deformovanej podobe viaceré prvky antickej filozofie. Pre formujúcu sa, kultúrne progredujúcu veľkomoravskú spoločnosť v danej dobe bola preto kristianizácia jedinou alternatívou jej duchovnej emancipácie.

Pripomíname túto skutočnosť preto, že nie sú ojedinelé názory, akoby primitívne mytológie, pohanský svetonázor, vyjadrovali akúsi nižšiu formu materialistického svetonázoru, akoby staroveké pohanstvo bolo akousi nižšou formou ateizmu. V tom prípade by samozrejme kristianizácia znamenala duchovný regres v porovnaní s pohanskými mytológiami. V skutočnosti sú tieto mytológie len primitívnejšou formou náboženských predstáv ľudí, žijúcich na nízkom stupni spoločenského a duchovného rozvoja, ktoré nemajú s materializmom ani s ateizmom nič spoločné. Ak v dôsledku deštrukcie hospodárskej, sociálnej a politickej štruktúry Veľkej Moravy, spôsobenej inváziou staromaďarských bojovníkov preto dochádzalo v určitých oblastiach k obnove pohanských zvyklostí, bol to aj v tejto sfére života staroslovienskej spoločnosti symptóm regresu, ktorý tak negatívne pôsobil na nádejný vývin. podmienený vznikom veľkomoravského štátu.

b) Kristianizácia na Veľkej Morave neprekročila jednoauchsšie formy a prejavy osvojovania si kresťanskej vierouky, nevedla a ani nemohla viesť k prejavom filozofickej reflexie. Na to treba vzdelanú vrstvu inte-



ligencie, školstvo, výchovno-vzdelávacie inštitúcie a pod. Nič podobné tu do príchodu byzantskej misie neexistovalo a tak označenie „rudis christianitas“ (hrubé, nevyspelé kresťanstvo), ktorým bolo charakterizované kresťanstvo na území Veľkej Moravy v aktoch synody v Mohuči r. 852 azda primerane vystihovalo danú skutočnosť.

Už samotná prítomnosť takých učených ľudí akými boli Konštantín, Metod a pravdepodobne aj ďalší členovia ich sprievodu, ďalej Rastislavova koncepcie kristianizácie, vyzdvihujúca učenosť a nový právny kódex, boli príslubom posunu v kultúrnej politike štátu. Aj keď jediným evidentným dôkazom toho je založenie veľkomoravského učilišťa, možno predpokladať, že zriaďovanie výchovných a vzdelávacích inštitúcií a možno i školských centier bolo súčasťou programu byzantskej misie. Nemožno vylúčiť, skôr predpokladať, že za podmienok 50—100 ročného pokojného vývinu by v tejto oblasti na území Veľkej Moravy vzniklo nové európske centrum vzdelanosti.

Pravda, nestalo sa tak. Ostalo tu však ideové dedičstvo vytvorené na území našich predkov s vysokohodnotným filozofickým podtextom; jemu teraz budeme venovať pozornosť.

V osobe Konštantína-Filozofa treba nesporne vidieť popredného učenca a mysliteľa svojej doby. Je síce typickým predstaviteľom rano-kresťanskej náboženskej filozofie, v jeho názoroch (aspoň z toho, čo sa nám zachovalo) však akoby doznievali myšlienkové iniciatívy neskorej antiky. V *Živote* sa uvádza ako jeden z jeho učiteľov *Fobios*: už to naznačuje Konštantínovu prípravu z antickej filozofie. *Fobios* totiž patril k najlepším znalcom antickej filozofie a celá jeho tvorba je poznačená jej vplyvom. Jeho veľké dielo *Myriobiblion* (Bibliotheca) obsahuje výpisky z diel 280 antických autorov. *Fobiovi* bol zrejme bližší racionalizmus Aristotela ako mysticizujúci novoplatonizmus. Vo svojich filozoficko-teologických prácach sa dostal do starého sporu s učením rímskej cirkvi v otázke pôvodu tretej božskej osoby: kritizoval totiž názor, že duch nepochádza nielen z boha, ale aj zo syna (filiogne). *Fobios*, svojimi názormi podľa všetkého prispel k definitívnemu rozkolu medzi východnou a západnou cirkvou.

Vo *Fobiovom* intelektuálnom krúžku, do ktorého patril aj Konštantín, sa veľká pozornosť venovala otázke zrozumiteľnosti jazyka, otázke ako uspôsobovať jazyk, ako štylizovať slová, aby v maximálnej miere verne opisovali skutočnosť, alebo vyjadrovali „stavy mysle“, zachycovali vnútorné „rozjímanie“, ako dať slovu účinnú silu zrozumiteľnosti. Ako uvidíme ďalej, práve z týchto úvah sa zrodila u Konštantína idea národného jazyka ako základu komunikácie, tvorby vlastnej národnej kultúry.

Zaznamenaný je aj vplyv Gregoria Nazianského (+ 390), predstaviteľa tzv. alexandrijskej školy. Táto filozofická škola, alebo skôr univerzita, sústreďovala učencov na vypracovanie ucelenej sústavy kresťan-

skej náboženskej filozofie. Pozoruhodné je, že v tejto škole sa filozofia tešila veľkej úcte: bola považovaná za zvláštnu „kresťanskú vedu“.

Už tieto veľmi torzovité informácie o intelektuálnej atmosfére, v ktorej sa Konštantín myšlienkovite formoval, naznačujú, že teológia u neho nevytlačila filozofický spôsob uvažovania, že vo filozofii a nie v mystike hľadal prameň poznania.

Nevieme, či napísal špeciálne filozofické práce; smer jeho uvažovania poznáme iba v súvislosti s jeho misijnou činnosťou, či už pred mohamedánmi, židmi, alebo medzi Slovanmi. A práve v súvislosti s touto činnosťou sa zrodili myšlienky, ktoré stoja za pozornosť.

Tak napríklad v 9. kapitole spisu *Život Konštantína*, v ktorej je opísaná jeho misijná cesta do Kaukazských hôr ku Kozárom sa píše, že akýsi „zákerný a obratný muž“ dal sa s ním do reči a povedal mu: „Vy teda držiavate knihy v rukách a z nich všetky podobenstvá hovoríte. My nie tak, ale z hrude vynášame všetku múdrosť, akoby sme ju boli pojedli a nepýšime sa písaným ako vy“ (2, s. 215). Zmysel týchto slov pochopíme, ak si uvedomíme, že v Konštantínovej dobe vrcholilo obdobie patristiky, ranostredovekého mysticismu a s ním aj úsilie nadradovať mystické prejavy náboženskej viery, kontempláciu, extatické stavy náboženského prežívania nad rozumové úvahy, učenosť, logickú argumentáciu. Vzorom misionára bol skôr mystik, náboženský fanatik, ktorý „pravú vieru“ vedel dokazovať sebatrýznením, rôznymi prejavmi extázy, „zázrakmi“ atď., ako vzdelanec, vyzbrojený vedomosťami, logickou argumentáciou, „písaným“ slovom a pod.

Konštantín zrejme patrila k misionárom druhého typu. Mal hlboko premyslenú filozofickú koncepciu jazykovej komunikácie; reč, slovo, chápal ako filozofické kategórie s výrazným ontologickým a gnozeologickým určením. Z takéhoto chápania vychádzala aj jeho predstava významu a určenia národného jazyka ako základu pre tvorbu národnej kultúry. Práve slovo, zachytené v písme a písmo „zhmotnené“ v knihách je „dar väčší a hodnotnejší nad všetko zlato i striebro a kamene drahé a pomínuteľné bohatstvo“ (2, s. 225).

Možno teda veriť prameňom, podľa ktorých sa Konštantín už v období príprav na veľkomoravskú misiu zaoberal otázkou vytvorenia slovanského písma a možnosťou prekladania do slovanského jazyka. „Pre Konštantína bolo príznačné, že existenciu, či vytvorenie slovanských kníh považoval priamo za nevyhnutnú podmienku svojej misie. Rovnako, ako keď pri svojom poslaní k Kozárom v rozhovore s ich vyslancom obhajoval knižnú vzdelanosť a knihy, prehlasoval za jediný možný základ pravého vzdelania... tak i teraz dokazoval, že bez kníh v ich vlastnom jazyku by jeho misia u moravských Slovanov nemohla mať úspech: hlásať vieru bez knihy, to by bolo rovnaké, ako pokúšať sa písať na vode, prehlásil podľa svojho životopisca v tejto súvislosti“ (1, s. 228).

Byzantská misia na Veľkú Moravu, takto ideovo a koncepcne pri-

pravená a zameraná, je úplne unikátnym javom v celoeurópskom kontexte: nič takéto sa do tých čias nikdy neuskutočnilo. Možno si predstaviť, čo všetko sa mohlo na jej základe uskutočniť, čím všetkým mohli naši predkovia prispieť k rozvoju duchovnej kultúry ľudstva.

Hlboký filozofický kontext má aj Konštantínova myšlienka o význame vlastného jazyka ako znaku národnej svojbytnosti, predpokladu tvorby vlastnej kultúry. Aby sme pochopili jej zmysel a dosah pre veľkomoravské spoločenstvo v jeho úsilí o prebojovanie a zachovanie vlastnej suverenity, treba osvetliť niektoré súvislosti s poslaním byzantskej misie na Veľkú Moravu.

Vyslanie misie sa najčastejšie spája s údajnou žiadosťou kniežata Rastislava adresovanou byzantskému cisárovi Michalovi III. slovami: „...nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil...“ (2, s. 224). Niektorí naši slavisti sa však snažili dokázať, že slová „v našej reči“ boli „vsunuté“ do textu až dodatočne pozdejšími opisovateľmi... Svoj názor odôvodňovali najmä tým, že v hlaholike písaných chorvátskych breviároch zo 14. storočia, ktoré sú o celé storočia mladšie, ako najstaršie dochované rukpisy Života Konštantína... tieto slová chýbajú“ (1, s. 237). Nechýbajú ani argumenty, podľa ktorých potreba kázať kresťanskú vierouku vo vlastnej reči nebola ani taká akútna, pretože už bavorskí misionári, dávno pred príchodom Konštantína a Metóda robili preklady náboženských textov do západoslovanského dialektu a tieto boli dokonca prevzaté aj byzantskou misiou.

Pokiaľ ide o skutočný motív Rastislava obrátiť sa na byzantského cisára o vyslanie slovanských misionárov, zdá sa, že v ňom nedominoval kultúrny, ale predovšetkým mocensko-politický zreteľ (už predtým sa obrátil na rímskeho pápeža so žiadosťou o vyslanie misie za podobným účelom). Ako je známe, Rastislav úspešne čelil mocenským ambíciám východofranckého kráľa Ľudovíta a vybojoval si nezávislosť na jeho ríši. „V cirkevnej správe však jeho zem stále ešte nebola samostatnou a zostávala tak ako predtým podriadená pasovskému biskupovi ako misijná oblasť jeho episkopátu. Ten, samozrejme, riadil cirkevnú správu moravského kniežastva z hľadiska svojich i franckých štátnych záujmov... V skutočnosti to znamenalo, že musel dosiahnuť to, aby na Morave bola ustanovená samostatná cirkevná diecéza s vlastným biskupom v čele. Že práve to bolo skutočne jeho cieľom, dosvedčujú slová, ktorými uzavrel svoj list cisárovi Michalovi III. „Pošli nám tedy pane takého biskupa a učiteľa...“ (1, s. 21f). Treba ešte dodať, že ani vládnuce kruhy byzantskej ríše nemohli mať záujem o rozvoj národných kultúr, pretože práve v tejto dobe vehementne presadzovali helenizáciu najmä v podriadených slovanských etnikách.

V čom teda spočíva myšlienka, vytvoriť literárny jazyk pre slovanské obyvateľstvo, s ktorou prichádza Konštantín na Veľkú Moravu? Možno oprávnenne vysloviť názor, že v originálnej Konštantínovej filo-

zofickej koncepcie jazyka. Podľa nej jazyk je nielen prostriedkom komunikácie, ale aj prostriedkom identifikácie toho, čo určuje, „kóduje“ svojbytnosť určitého národného spoločenstva, čo umožňuje túto svojbytnosť prejavovať a utvárať v podobe vlastnej kultúry. Národ, ktorý nemá vlastný spisovný jazyk, nemôže mať vlastnú kultúru a národ bez vlastnej kultúry stráca svojbytnosť, je asimilovaný, prestáva existovať ako národ.

Skutočnosť, že Konštantín vytvoril slovenský literárny jazyk, že v tak krátkej dobe vznikla na Veľkej Morave rozsiahla, aj keď takmer výlučne prekladová literatúra (napr. prvý preklad biblie do národného jazyka v stredoveku vôbec) svedčí nielen o úrovni jeho myslenia. Priamo navodzuje predstavu o stupni politickej, sociálnej, hospodárskej a kultúrnej emancipácie veľkomoravského spoločenstva, o jeho pripravenosti vstúpiť na javisko dejín ako svojbytné, suverénne národné spoločenstvo, ktoré môže byť pripočítané... k národom veľkým, ktorí Boha slávia svojím národným jazykom“.

Nemenej závažný je aj politický a svetonázorový aspekt Konštantínovej filozofickej koncepcie. Obsahuje zárodok odporu voči duchovnému univerzalizmu, ktorým rímska, ale i byzantská cirkev maskovali svoje hegemonistické, svetovládne ambície. „Proti monolitnému, mocenskému chápaniu univerzalizmu postavil teda Konštantín prvý raz v dejinách ľudstva *jazyk*, a to ako znak národnej suverenity, rovnocennosti a rovnoprávnosti“ (4, s. 167). A práve takáto originálna teoretická koncepcia s ďalekosiahlymi praktickými dôsledkami sa sformovala na území a v spoločenstve našich slovienskych predkov. Jej plné rozvinutie by bolo nesporne hlboko zasiahlo do duchovného, ale i politického vývinu stredovekej Európy.

Veľká Morava ako prvý štátny útvar našich predkov na území našej vlasti sa stáva pevnou súčasťou historickej pamäti nášho ľudu. Stáva sa takou nielen preto, že sem viažeme počiatky našich národných dejín, reči, kultúry, ale i počiatky myšlienkového vývinu, ideovej tvorby, tak pozoruhodnej a progresívnej, ojedinelej v daných európskych pomeroch, že ani kataklizmy, ktoré nasledovali, nemohli úplne vymazať jej stopy v duchovnom vývine nášho národa.

## LITERATÚRA

1. Veľká Morava a počiatky československej štátnosti. Praha—Bratislava 1985.
2. RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968.
3. KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.
4. DEKAN, J.: Veľká Morava, Bratislava 1976.

Ян Боднар

В статье анализируются письменные документы периода действия византийской миссии на территории наших предков. Автор их оценивает как идейное наследство большого значения со значительным философским контекстом. Он обращает особое внимание на документ „Жизнь Константина“, в котором содержится философская концепция языка как знака идентификации самобытности народного сообщества. По мнению Константина, народу нужен новый письменный язык для того, чтобы он мог развивать свою собственную народную культуру и таким образом подтверждать самобытность, право на существование и равноправие с другими народами.

## DAS IDEENERBE DER BYZANTINISCHEN MISSION IM GROSSMÄHRISCHEN REICH

Ján Bodnár

In der Studie werden schriftliche Dokumente aus der Zeit der Wirkung der byzantinischen Mission auf dem Gebiet unserer Ahnen analysiert. Vom Vf. werden sie als bedeutendes Ideenerbe mit bemerkenswerten philosophischem Kontext bewertet. Aufmerksamkeit schenkt er besonders dem Dokument Das Leben Konstantins, in dem eine philosophische Konzeption der Sprache als Identifikationszeichen der Selbständigkeit der nationalen Gemeinschaft skizziert wird. Die Nation benötige, so Konstantin, eine neue Schriftsprache, damit sie ihre eigene nationale Kultur entwickeln und so ihre Selbständigkeit, ihr Existenzrecht sowie die Gleichberechtigung mit anderen Nationen unter Beweis stellen könne.